

Algirdas Julien Greimas

Strukturální sémantika

Metodologický průzkum

(Sémantique structurale. Recherche de méthode, 1966)

V úvodní kap. Předpoklady vědecké sémantiky (5–17) se Greimas (s odkazem na Hjelmslevovy sémantické návrhy) zabývá jazykem jakožto objektem sémantického zkoumání ve vztahu k přirozenému jazyku (v jeho pojetí je přirozený jazyk chápán jako označující systém, *ensemble signifiant*, 13) a též otázkou metajazyka, do něhož má být jazyk-objekt přeložen. V této souvislosti analyzuje jednotlivé vrstvy jazyka (lingvistickou, logickou, sémantickou, epistemologickou a symbolickou) a jejich hierarchizaci, aby nakonec na základě této analýzy dospěl k závěru, že význam není založen ve vztahu mezi znaky a věcmi. Toto tvrzení dále rozvádí a v kap. Elementární struktura významu (18–29) dospívá k poznání, že předpokladem významu je existence vztahu mezi znaky samými („objevení vztahu mezi pojmenováními je nezbytnou podmínkou významu“, 19), s čímž souvisí na jedné straně problém podobnosti a identity, na druhé straně problém odlišnosti a neidentity. V analogii k fonologii, kde se vlastnost, jíž se liší jeden foném od druhého (např. znělý vs. neznělý), nazývá distinktivním rysem (Greimas obdobně hovoří o fému), navrhuje autor pro významové distinktivní rysy označení sém (např. ve dvojici dívka–chlapec představují sémy feminita a maskulinita).

V kap. Jazyk a promluva (30–41) se autor zabývá významem v promluvě, v níž označované nalézá své označující. Přechází k sémickým systémům (např. systém prostorovosti) a ke vztahu mezi sémy a lexémy, které jsou charakterizovány přítomností či nepřítomností určitého množství sémů, spjatých mezi sebou hierarchizovanými vztahy — hyperonymickými a hyponymickými (36, 38); příznačná je vazba lexémů na historii (obohacování o nové sémy). V kap. Vyjádření významu (42–54) zavádí pojem sémému (analogicky k fonému) a definuje jej jako kombinaci

Knihy, v níž se jeden z nejvlivnějších představitelů francouzského strukturalismu pokouší stanovit strukturu významu; popisem významové struktury vyprávění zásadně přispívá k formování moderní naratologie.

sémického jádra, tj. stálého sémického minima, a sémických variací či „kontextových sémů“ (44–45), v další kap. označených za „jaderné figury“ a „klasémy“ (50).

V kap. Sémiologická rovina (55–68) se předmětem Greimasova zájmu stává mj. básnický symbolismus, v jehož rámci autor chápe poezii jako „jazyk situovaný uvnitř jazyka“ (59). Opíraje se o teorii morfosémantických polí Pierra Guirauda, přechází v kap. Izotopie promluvy (69–101) od sémické analýzy sémiologické roviny jazyka k formulaci koncepce izotopie sdělení (pojem přejet z fyzikální chemie). Izotopií rozumí především jistou významovou homogenost, významovou oblast či síť („stálost hierarchizovaného klasématického základu“)¹ (96). V textu může fungovat jediná izotopie, nebo se v něm mohou prostupovat dvě nebo více izotopií (biizotopie, pluriizotopie). V této souvislosti se Greimas zmiňuje o zvláštnostech významové výstavby básnické promluvy (jako příklad uvádí strofu Baudelairovy básně, v níž čtenář za izotopií předmětného popisu interiéru hledá sémy, ze kterých se od počátku rozvíjí druhá izotopie — izotopie básnikova nitra). Nastihuje problém četby probíhající v několika izotopních plánech zároveň, problém izotopie „pozitivní“, bezprostředně se projevující v textu, a „negativní“, projevující se v plánu skrytém.

V kap. Uspořádání sémantického univerza (102–118) opouští Greimas oblast výzkumu nejmenších významových jednotek a přechází k výzkumu označujícího univerza v jeho celku, na základě jeho obecných strukturních rysů. V kap. Popis významu (119–141) se vrací k izotopiím. „Každé sdělení může být čteno zároveň jako praktické i jako mytické“ (125), tj. v rovině praktické či mytické izotopie. Důležitým pojmem v této úrovni se stává pojem aktantu (do jazykovědy uvedený Lucienem Tesnièreem); v Greimasově metajazyce je definován jako „třída diskrétních (přetržitých) sémémů“ (132). Greimas navrhuje popsat a klasifikovat „postavy“ vyprávění nikoli z hlediska toho, co jsou, ale co dělají a jak participují na třech sémantických osách — komunikace, přání (hledání), zkoušky. Dělí aktanty na dvě (aktanční) kategorie — subjekt (*subject*) a objekt (*objet*), dárce (*destinateur*) a příjemce (*destinataire*), k nimž v kap. Postupy popisu (141–171) připojuje ještě další, už sekundární dvojici tzv. okolnostních aktantů — pomocníka (*adjuvant*) a protivníka (*opposant*). V kap. Úvahy o aktančních modelech (172–191) se mj. zabývá aktanty v lidové pohádce a dramatu (navazuje tu na teorii → Vladimíra Proppa, Étiennea Souriaua, Guye Michauda) a též aktančním schématem mýtu a uvažuje o nich v souvislosti s psychoanalytickou kritikou (→ Charles Mauron). V kap. Hledání transformačních modelů (192–221) koriguje Proppovu teorii funkcí a při redukci jejich počtu uplatňuje binární a transformační

¹ A. J. Greimas – J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris 1979, s. 197–198.

princip. Zvláštní pozornost věnuje kategorii zkoušky, která podle něj tvoří jádro vyprávění. Pro vyprávění typu lidové pohádky, analyzované jako transformační významová struktura, je příznačná korelace mezi oblastí individuální (interindividuální) a oblastí společenskou (208); rozlišuje se dvojí typ vyprávění: typ, v němž je stávající řád jedincem přijímán, a typ, v němž je odmítnut. Předmětem poslední kap. Ukázka popisu (222–256) je významové univerzum románového díla Georsege Bernanose s jeho klíčovou významovou opozicí život vs. smrt, zkoumanou z hlediska jejich sémických a sémémických struktur. Na konci svých úvah Greimas dospívá k stanovení dialektického algoritmu, jehož prostřednictvím se pokouší formulovat transformační model, který by byl s to postihnout jisté obsahové struktury v jejich aspektu diachronie (historie) a aspektu „permanence“ (trvání) (254).

Definujeme-li strukturální lingvistiku jako vědu, jejímž předmětem je studium přirozených jazyků z hlediska jejich přetváření v abstraktní kódy, které jsou formálními modely těchto jazyků,² pak předmětem strukturální sémantiky jako její součásti je výzkum kódů sémantických — tento výzkum je součástí širšího Greimasova projektu směřujícího k vytvoření obecné sémiotiky. Vlastně tím opouští tradiční problematiku sémantiky a způsobem uvažování se ocitá v blízkosti lévi-straussovské sémiotiky mýtů, bádání fonologického (Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, → Roman Jakobson) a syntaktického (Noam Chomsky), jimiž se v řadě ohledů inspiruje (uplatňování binárního principu, teorie sémů jako analogie distinktivních rysů a sémémů jako analogie fonémů aj.).

Z hlediska vývoje sémantiky byla originální Greimasova myšlenka strukturovanosti významu, tj. jeho rozložitelnosti v omezený počet elementárních, navzájem spjatých prvků. Tato redukce umožnila aplikovat na studium významu, tradičně zatíženého přívlastky „subjektivní“ a „vágní“, exaktní metody výzkumu a použít k jeho popisu formalizovaného jazyka. Od elementárních významových struktur dospěl Greimas až k celku vyprávění, jehož teorie (naratologie, jak ji pojmenoval → Tzvetan Todorov) se ve Francii začala rozvíjet od druhé poloviny 60. let, a to právě za vydatného příspěví Greimasova. Tuto novou disciplínu ovlivnilo zejm. Greimasovo pojetí aktantu, který nahrazuje termín postava, je rozvinutím pojmu funkce (Propp, Souriau) a zahrnuje nejen postavu ve vlastním smyslu, ale i zvířata, předměty, abstrakta, ovšem označuje též základní narativní elementy jakožto součásti abstraktních narativně-gramatických systémů. S tímto pojmem pracuje → Roland Barthes, Tzvetan Todorov, → Julia

2 V. V. Ivanov – S. K. Šaumjan, *Lingvistické problémy kybernetiky a strukturální lingvistika*, in: *Teorie informace a jazykověda*, Praha 1964, s. 56 [1961].

Kristevová aj.³ Greimasův vliv nebyl omezen pouze 60. lety, v nichž se francouzský strukturalismus orientoval na sémiotiku a sémantiku, ale pokračoval i v letech následujících.⁴ Nevyužit zůstal pojem izotopie, kterým Greimas reagoval na saussurové lineární pojetí jazykového znaku ve snaze postihnout prostorové rozložení významu, jeho integrační momenty a zároveň vnitřní napětí textu (v případech biizotopie a pluriizotopie) a interpretační „otevřenost“ (problém izotopie textu je nicméně jistým způsobem obsažen v pojmu intertextovosti).

Greimasova sémantická teorie znamenala ambiciózní pokus o využití fonologického modelu v sémantické oblasti, a to i v tom smyslu, že v jejím základu ležela značně sporná hypotéza o možnosti plynulého postupu od nejmenších významových rysů k rozsáhlým významovým celkům, při jejichž popisu tato teorie víceméně selhala nebo se o něj ani nepokusila (chybí např. „algoritmus“ tematiky textu). Nepružnost Greimasova modelu se projevila zejm. při popisu básnického jazyka, s jehož specifikou se příliš nepočítá (metaforické užití je model s to zachytit pouze tehdy, je-li předem vepsáno do lexikálního vstupu, zaznamenáno v souboru jeho sémů). Okleštění možnosti postihnout složitost literárního díla s sebou nesla i snaha nahradit jedenatřicet Proppem stanovených funkcí vyprávění čtyřmi, případně šesti aktančními rolemi. Jako kanonický příspěvek k tzv. narativní gramatice znamenala Greimasova teorie i přes svá omezení výrazný podnět k úvahám o možnosti formalizovat a přesně pojmově uchopit významovou složku díla. Nepodařilo se jí však a ostatně ani nemohlo podařit překročit hranice klasické strukturální analýzy vázané beze zbytku na všechny výhody i nevýhody synchronního vědeckého modelu, který si nedovede poradit s aspektem vývojovým: s významy se tu jednoduše pracuje jako s hotovými, neměnnými, věčnými, tj. jako s fakty vyňatými z historie.

3 P. Hamon upřesňuje Greimasovu definici aktantu, který pro něj představuje „třidu aktérů, postav, definovanou stálou skupinou funkcí a určení a svou distribucí v průběhu vyprávění“ (Pour un statut sémiologique du personnage, in: R. Barthes – G. Genette, *Poétique du récit*, Paris 1977, s. 137); v Hamonově teorii může fungovat jako aktant (kolektivní aktant) také popis, bližící se statusu postavy.

4 D. Patte – A. Patte, *Pour une exégèse structurale*, Paris 1978; W. D. Mignolo, *Elementos para una teoría del texto literario*, Barcelona 1978; T. Pavel, *The Feud of Language*, Cambridge 1989.

Vydání

***Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris 1966** (z tohoto vyd. citováno), 1969, 1972, 1974, 1976, 1977, 1986, 1995, 2002. *Semantica strutturale. Ricerca di un metodo*, Milano 1968, 1969; Roma 2000. *Semantica estructural. Investigación metodológica*, Madrid 1969, 1971, 1973, 1976. *Strukturele Semantik. Methodologische Untersuchungen*, Braunschweig 1971. *Semântica estrutural. Pesquisa de método*, São Paulo 1973, 1976. *Strukturel Semantik. Terminologisk oversigt*, København 1974; Odense 1983. *Strukturaalista semantiikka*, Helsinki 1980. *Structural Semantics. An Attempt at a Method*, Lincoln 1983; New Delhi 1989. Japoniské vyd., Tokio 1988. Čínské vyd., Peking 1999; Tchien-ťin 2001.

Strukturnaja semantika. Poisk metoda, Sankt Petěrburg 2004.
Struktūrinė semantika. Metodo ieškojimas, Vilnius 2005.

Literatura

N. Krausová, Dve segmentačné roviny epického textu, *Slovenská literatúra* 1972, č. 3, s. 221–245. J. Culler, *Structuralist Poetics*, London 1975. Z. Starý, On So-Called Linearity, *Philologica Pragensia* 1980, č. 4, s. 126–145. S. Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction. Contemporary Poetics*, London et al. 1983 (č. 2001). D. Herman, *Story Logic*, Lincoln 2002.

Algirdas Julien Greimas (1917–1992)

Francouzský lingvista a sémiotik litevského původu, spoluzakladatel naratologie (od roku 1965 úzce spolupracoval s R. Barthesem), jeden z hlavních představitelů narativní gramatiky a Pařížské strukturální sémiotické školy (spolu s Josephem Courtésem). Usiloval o nalezení cesty od analýzy struktury významu k analýze struktury vyprávění. Působil na univerzitách v Alexandrii, Ankaře a Istanbulu, poté v několika výzkumných pařížských centrech (École des hautes études aj.) v oblasti sémiotiky (vyd. mj. slovník *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, 1979, s J. Courtésem). Zabýval se však i interpretací konkrétních literárních textů (*Maupassant. La Sémiotique du texte, exercices pratiques*, 1975) a problematikou spojenou s kulturou jeho rodné země (*Des Dieux et des hommes. Études de mythologie lithuanienne*, 1985; *La Lithuanie. Un des Pays Baltes*, 1993, se Sauliem Žukasem). Zpracoval také slovník staré francouzštiny (*Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, 1968). Další díla: *Du sens* (1970), *Essais du sémiotique poétique* (1971), *Sémiotique et sciences sociales* (1976), *Sémiotique des passions. Des états de choses aux états d'âme* (1991, s J. Fontanillem).

České překlady

Stati: Základní prvky teorie interpretace mytického vyprávění, in: P. Kylvoušek (ed.), *Znak, struktura, vyprávění. Výbor z prací francouzského strukturalismu*, Brno 2002, s. 44–85.

/dh – bf/